

Mogelijke interventies om de aansluiting mbo hbo te verbeteren

Er is al veel gesproken en geschreven over het verbeteren van de doorstroom van mbo naar hbo. Er is hiernaar ook veel onderzoek gedaan. Hieronder een bundeling van aanbevelingen uit een aantal bronnen en gesprekken. Deze kunnen ter ondersteuning dienen in de Verbetertrajecten die in het voorjaar van 2017 zijn gestart in Noord-Nederland.

De belangrijkste bron voor deze opsomming komt uit het document 'Analyse uitval en switch van mbo'ers in het hbo' van Ingrid Copinga Wollerich (2017). Hierin is ook een nadere theoretische onderbouwing te vinden van de meeste van de hieronder genoemde interventies om de aansluiting van mbo naar hbo te verbeteren. Daarnaast heb ik voornamelijk geput uit de lectorale rede van Louise Elffers (2016).

De plannen van de studenten in de Studentlabs, zijn hier nog niet in opgenomen.

Interventies voor het mbo

<p>Loopbaanoriëntatie/ Actieve keuzebegeleiding</p>	<p>Elke mbo'er moet een keuze maken in wat hij gaat doen na diplomeren: doorleren en/of werken. De mbo'er heeft een actieve rol om zijn eigen keuzeproces zelf vorm te geven. Deze actieve rol is niet voor iedere mbo'er een vanzelfsprekendheid. Veel mbo'ers kunnen dat niet alleen en hebben baat bij begeleiding (Cornelissen, 2008).</p> <p>Het keuzeproces kent geen statisch tijdspad, wel zijn er stappen in te onderscheiden: oriënteren, verdiepen en verbreden, kiezen en voorbereiden op de keuze na diplomeren. Een mbo'er moet ook kunnen schakelen tussen de verschillende stappen. Bijvoorbeeld wanneer bij het verdiepen blijkt dat er geen juiste keuze is gemaakt, dan schakelt hij terug naar oriënteren. De mbo'er heeft er daarom baat bij dat loopbaankeuzen voor een vervolg vroegtijdig in het opleidingstraject onderwerp van gesprek is.</p> <p>Actieve keuzebegeleiding is een proces waarbij de <u>mbo'er actief</u> met zijn keuzeproces bezig is en daarbij krijgt hij <u>activerende begeleiding</u> van docenten en/of andere begeleiders.</p> <p>De mbo'er heeft een actief keuzeproces doorlopen wanneer hij weet:</p> <ul style="list-style-type: none">- waarom hij voor werken en/of doorleren kiest (motievenreflectie)- wat hij (niet) kan in relatie tot de te maken keuze (capaciteitenreflectie) <p>En dat hij:</p> <ul style="list-style-type: none">- actief is en stappen zet ter voorbereiding van de gemaakte keuze (zelfsturing)- de manier van onderwijs op de vervolgopleiding heeft ervaren (opleidingsexploratie)- een realistisch beeld heeft van het gekozen beroepenveld (werkexploratie; netwerken) <p>Indien de mbo'er een hbo-opleiding kiest, dan zorgt bovenstaand proces er tevens voor dat de mbo'er:</p> <ul style="list-style-type: none">- reële verwachtingen heeft van de hbo-opleiding (o.a. over beroepsmogelijkheden en studievaardigheden)
---	--

	<ul style="list-style-type: none"> - weet welke inspanningen van hem worden verwacht op de hbo-opleiding (o.a. eisen rondom het bindend studieadvies) - weet welke inhoudelijke voorkennis van hem gevraagd wordt - weet aan welke inschrijvings- en toelatingseisen hij moet voldoen <p>Het opleidingsprogramma op het mbo biedt ruimte om de mbo'er actief met het keuzeproces bezig te laten zijn. Daarnaast biedt het opleidingsprogramma passende begeleiding, opdat de doelen van actieve keuzebegeleiding worden behaald.</p> <p>Een paar van de afspraken over actieve keuzebegeleiding zijn:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Het mbo start in het eerste studiejaar met actieve keuzebegeleiding, waardoor de mbo'er uiterlijk in het voorlaatste studiejaar start met de keuze voor doorleren en/of werken. 2. De actieve keuzebegeleiding sluit aan bij de ontwikkelvragen van de mbo'er. 3. De mbo'er leert in het actieve keuzeproces die vragen te stellen die hem verder brengen. 4. De mbo'er die wil doorstuderen op het hbo, ontwikkelt ten behoeve van het actieve keuzeproces specifieke studievaardigheden. 5. Ouders worden betrokken bij de actieve keuzebegeleiding, zowel door het mbo als door het hbo. <p>Meer hierover in het document 'Actieve Keuzebegeleiding' (2015), waarin een nadere onderbouwing en toelichting te vinden is per afspraak. Tevens is er een aantal voorbeeldactiviteiten genoemd per afspraak (zie bijlage).</p> <p>De mbo-opleidingen hebben op dit moment de opdracht van de minister (Focus op vakmanschap) gekregen om de loopbaanbegeleiding te intensiveren. De mate waarin opleidingen dit tot nu toe hebben gedaan, varieert. Bekijk dus per opleiding waar je staat en wat de volgende stap is om door te voeren.</p>
<p>Excellentietrajecten/ uitdagende trajecten</p>	<p>Een student die actief studeert op het mbo zal dat naar alle waarschijnlijkheid voortzetten op het hbo (gedragsmatige betrokkenheid, Elffers, 2016). Vaak hebben mbo-studenten die doorgaan naar het hbo, het te gemakkelijk gehad in het mbo. Met minimale inspanning konden zij hun mbo-diploma halen. In het hbo moeten ze ineens flink aan de bak, en dat is in de eerste maanden behoorlijk wennen. Omdat patronen van studiegedrag zich kunnen voortzetten over de overgang van de ene naar de andere opleiding heen, zou het wellicht goed zijn om het actieve studiegedrag van deze studenten voor de poort al een impuls te geven, bijvoorbeeld door ze te laten deelnemen aan excellentietrajecten of uitdagende programma's op hbo-niveau.</p>
<p>Een vroege studiekeuzegesprek</p>	<p>Aan de hand van een gesprek over de keuze voor na de mbo-opleiding in het begin van het laatste studiejaar op het mbo, kan de loopbaanbegeleider ingaan op de verwachtingen en benodigdheden om de schoolloopbaan in de gewenste richting vorm te geven. Het officiële studiekeuzegesprek op het hbo komt hiervoor naar alle waarschijnlijkheid te laat. Het zou mooi zijn om een relatie te leggen met het SKC van het hbo.</p>
<p>Studievoorlichting</p>	<p>Laat een student actief op zoek gaan naar informatie over mogelijke vervolgstudies. Stimuleer een student om breder te kijken dan de opleiding die hij/zij als eerste noemt.</p>

	Ga niet zelf voorlichting geven, informatie veroudert snel en daarnaast moet een student in staat zijn zelf informatie te kunnen zoeken en vinden.
Uitstroomprofiel gericht op doorstroom	Een mbo-opleiding kan bij veel doorstroom naar het hbo een specifiek uitstroomprofiel aanbieden, dat de gericht is op de inhoud, studievaardigheden en begeleiding die een student nodig heeft om succesvol door te stromen. Elfers (2016) pleit hiervoor om de kloof die ontstaat tussen mbo (vocational drift: sterke nadruk op beroepspraktijkvorming) en het hbo (academic drift: toenemende nadruk op onderzoeksvaardigheden en wetenschappelijke kennis, die ten koste gaat van de beroepsgerichte signatuur) te verkleinen.

Interventies voor het hbo:

Activiteit	Toelichting
Studiekeuzecheck	Herweijer (2016) raadt aan om vaker een negatief advies te geven in het belang van de student en om de student te wijzen op alternatieve opleidingen.
Studievoorlichting	De studievoorlichting richten op de vragen/behoefte van specifieke doelgroepen. Mbo'ers hebben andere vragen, doordat zij al beroepservaring hebben. Speel hier op in. Een van de afspraken over actieve keuzebegeleiding is: 6. Het hbo biedt verschillende activiteiten en diensten aan die passen bij de keuzestadia van de mbo'er.
Proefstuderen	Een van de afspraken over actieve keuzebegeleiding is: - Elke hbo-opleiding biedt ten minste één ervaringsactiviteit aan. Uit de startmonitor is gebleken dat (een vorm van) proefstuderen de grootste invloed heeft op de keuze van een student (2010?)
Meer studiebegeleiding bij aanvang opleiding	Op het hbo heeft elke student een slb'er. Ook vindt er meestal snel in de beginperiode een kennismakingsgesprek plaats. Uit onderzoek is echter gebleken dat dit vaak onvoldoende is om zich thuis te voelen, de juiste info te hebben de weg te vinden, zich thuis te gaan voelen en zo betrokken te raken bij de opleiding. De overgang, vooral op dit gebied, is een groot verschil met het mbo, waar ze meer begeleid worden en na zoveel jaar, uiteraard de weg goed weten. Mbo'ers hebben dus behoefte aan extra informatie aan het begin van de opleiding. Niet alleen in de introductieweek. Ze moeten nog overzicht krijgen van wat er van hen verwacht wordt. Een van de afspraken over actieve keuzebegeleiding is: 7. Keuzebegeleiding gaat als onderdeel van studieloopbaanbegeleiding door op het hbo. Extra informatie en extra begeleiding is niet het enige dat voor de binding met de opleiding zorgt:
Binding/Activerende werkvormen	Door de eerste weken van de opleiding (bijv de eerste weken van blok 1 en blok 2) te werken met actieve (doe)opdrachten, komt de student in een actieve studeerhouding. Dit hoeft overigens niet het gehele blok, een paar weken is voldoende. Gewone werkcolleges en hoorcolleges met alle bijbehorende vrijheid en toetsing aan het einde van een periode van 10 weken, zijn niet activerend genoeg. Daaraan zijn de mbo'ers nog niet gewend en dat maakt de overgang te groot.

	Werken met opdrachtjes in de eerste weken laat de studenten regelmatig studeren, dat motiveert en bevordert de studievoortgang.
	Samenwerken in groepen motiveert en bindt!
Activerende toetsing	Door vroeg in de opleiding (week 3 of 4 bijvoorbeeld) een (deel) toets af te nemen, krijgt een mbo'er sneller een beeld van hoe er getoetst wordt op het hbo en hoe je je daarop kunt voorbereiden. Dit maakt ze actiever in de voorbereiding op de volgende toetsen.
	Wekelijks een toets stimuleert regelmatig studiegedrag, goed voor de motivatie en daarmee de kans op studiesucces. Dit is echter een maatregel die snel afgebouwd moet worden in de periode na het eerste blok omdat een hbo-student moet leren zelfstandig te studeren en daarmee zelfstandig te plannen.
Binding/Beroepspraktijk in eerste maanden	Doordat studenten weten waarvoor ze het doen, worden ze gestimuleerd te werken. Dit vergroot de kans op studiesucces en dat motiveert. Deze motivatie stimuleert weer tot inzet.
Binding/community creëren	Een voorbeeld hiervan is om in de introductie/de eerste week een beroepsgerichte opdracht te doen, geeft binding aan de opleiding. Verbindt hier ook de elektronische leeromgeving aan vast en laat de studenten ook alvast meerdere docenten kennen. Een hbo-opleiding die de introductie in de week voorafgaand aan het onderwijs plant, creëert al direct binding. Een aanrader dus.
Uitdagend en inspirerend onderwijs bieden	Dit motiveert en met meer intrinsieke motivatie is de kans op studiesucces groter. Het is soms een moeilijk te beïnvloeden factor, maar misschien kun je bewust nadenken over welke docenten je inzet. Uitdagende opdrachten bedenken is uiteraard wel mogelijk! Beroepsgericht en in groepjes inspireert en bindt dus.
Meer contacttijd motiveert en bindt	Hierin zal het hbo creatief moeten zijn, aangezien er weinig geld is. Bijvoorbeeld meer uren in periode 1 en minder in periode 4. Of in een grote ruimte werken in kleine groepjes in aanwezigheid van een docent is een voorbeeld van een betaalbare werkvorm. Inzetten van een enkele studentassistent is ook mogelijk.
Klassenindeling	Aparte mbo-klassen hebben voor- en nadelen. Een voordeel kan zijn dat de studenten het gevoel hebben dat ze dezelfde problemen ervaren en dat ze daar samen wel uitkomen. Ook bij Saxion zijn hiermee goede ervaringen. Zij hebben de studenten een half jaar bij elkaar, daarna mengen met studenten met een andere vooropleiding. Studenten vinden het niet altijd leuk om gescheiden te studeren van de havisten. Een aparte klas hoeft dus ook niet de gehele opleiding of zelfs de gehele propedeuse.
Apart curriculum voor mbo'ers	Mbo'ers hebben een voorsprong in de propedeuse qua beroepspraktijk en een achterstand qua algemene (studie)vaardigheden. Door enkele verschillende vakken te geven aan mbo'ers enerzijds en havisten anderzijds, kan dit voor beide doelgroepen in een paar maanden opgeheven worden. Indien het rooster voor beide groepen zeer verschillend wordt, kan dat de consequentie hebben dat er een aparte mbo en een aparte havo klas komt.
Doorstroomprogramma's	Voor een succesvolle doorstroom is meer nodig dan alleen een actief keuzeproces. Een mbo'er is goed voorbereid op een hbo-opleiding als hij beschikt over de juiste studievaardigheden en hij de juiste inhoudelijke kennis en vaardigheden heeft. Soms is daarvoor een doorstroomprogramma voor nodig. Dit kan een

	doorstroomkeuzedeel zijn, maar ook een apart programma, dat een student kan volgen op het hbo of op het mbo.
--	--

Interventies voor het mbo en hbo samen:

Warme overdracht Studieloop baancoach	Een warme overdracht betekent dat studentbegeleiders van de toeleverende en de ontvangende onderwijsinstelling contact met elkaar onderhouden over individuele studenten. Een studieloopbaancoach kan ingezet worden om te bekijken of studenten de meest passende opleiding hebben gekozen en om de studenten te adviseren over wat te doen bij een foute studiekeuze en ze te begeleiden bij hun studievoortgang (Elfers, 2016). Volgens Forrest is een verbetering van dit advies via onder meer studieloopbaan-begeleiding de beste manier om studenten te behouden in het hoger onderwijs.
Studiekeuzecheck opnemen in SLB	Het lijkt erop dat de uitkomsten van de studiekeuzecheck niet is ingebed in de studieloopbaanbegeleiding voor en na de overstap van mbo naar hbo (Elfers, 2016). De uitkomst biedt echter een nuttige basis om met de student in gesprek te gaan over de keuze, verwachtingen en benodigdheden om de schoolloopbaan in de gewenste richting vorm te geven.
Samenwerken bij de keuzedelen	Dit is een vorm van ondersteuning bij de overgang van mbo naar hbo. In een keuzedeel waar het hbo een rol speelt, krijgt de student een beter beeld van hoe het er toegaat op het hbo. Denk hierbij aan inhoud, studievaardigheden en begeleiding. Doe dit niet voor het hbo in het algemeen, maar voor specifieke hbo-opleidingen. Hbo-opleidingen variëren sterk in benodigde kennis, studievaardigheden en oriëntatie in opleiding en beroep. Voor de meeste hbo-opleidingen is beschreven in de halffabricaten waar behoefte aan is.
Inzetten van peercoaches/alumni	Eerste generatiestudenten hebben lager opgeleide ouders die de wereld van het hbo vaak onvoldoende kennen om hun zoon of dochter goed te kunnen ondersteunen (Elfers, 2016). Zij kunnen extra geholpen worden bij de overgang naar het hbo door ondersteuning in de vorm van coaching of peertutoring. Ze worden dan gekoppeld aan een oudere jaarsstudent die hem wegwijst in het hbo en als vraagbaak fungeert. De peertutor kan uit eigen ervaring putten en omdat hij dichterbij de belevingswereld van de student staat, is het een laagdrempeligere vorm van ondersteuning dan de formele faciliteiten die een hogeschool biedt. Dit zou nog wel eens bijzonder kansrijk kunnen zijn voor mannelijke eerstegeneratiestudenten, aangezien jongens aanzienlijk minder snel geneigd lijken om aanwezige hulpbronnen in hun omgeving te benutten (Elfers, 2011).
Doorstroomtraject: deels onderwijs op hbo volgen als mbo'er	Als een mbo-student onderwijs volgt op het hbo, dan krijgt hij/zij een goed beeld van de wijze van lesgeven op het hbo. Dit is een uitstekende vorm van oriënteren op het hbo. Indien er langer onderwijs wordt gevolgd op het hbo, dan is het een uitstekende vorm van voorbereiding op het hbo. Een doorstroomkeuzedeel op het hbo heeft hetzelfde effect. Indien er sprake is van twee goed op elkaar aansluitende opleidingen, dan is het mogelijk om de mbo-studenten alvast onderwijs op het hbo te laten volgen, zodat ze later een verkorting kunnen krijgen op het hbo. Er zijn goede voorbeelden van (ict in Emmen en Engineering in Groningen). Dit is waarschijnlijk goed voor de meest talentvolle mbo'ers.

Samen onderwijs volgen (bijv een project)	In een gezamenlijk project met mbo- en hbo-studenten en mbo- en hbo-taken, krijgt een mbo-student alvast een beeld van het niveau van het hbo en de verschillen in werkzaamheden. Voor een hbo-student is het een kans om een bepaalde vorm van sturing/leiding te geven aan anderen. Deze competentie, vaak behorend bij het hbo, kan eigenlijk niet werkelijk geoefend worden tijdens opleiding.
Inhoud opleidingen op elkaar afstemmen	Sommige mbo en hbo opleidingen sluiten goed op elkaar aan omdat er sprake is van een duidelijke beroepskolom. Het is altijd goed om de inhoud van de opleidingen van beide niveaus door te spreken om te kijken of je nog goed aansluit of misschien iets moet aanpassen om weer aan te sluiten. Het kan ook zijn dat er dan besloten wordt een doorstroomtraject te starten of een (extra) doorstroomkeuzedeel aan te bieden.

BIJLAGE

In deze bijlage staan voorbeeldactiviteiten per uitgangspunt beschreven. Hier kunnen mbo- en hbo-instellingen gebruik van maken.

1. *Het mbo start in het eerste studiejaar met actieve keuzebegeleiding, waardoor de mbo'er uiterlijk in het voorlaatste studiejaar start met de keuze voor doorleren en/of werken.*

- 💡 Begin al in het eerste studiejaar met actieve keuzebegeleiding: koppel het aan de ontwikkeling van de loopbaancompetenties van LOB.
- 💡 Reflecteer met mbo'er op betekenisvolle praktijkervaringen. Laat de mbo'er betekenis geven aan deze ervaringen: Wat vindt hij leuk (motievenreflectie)? Wat kan hij goed (capaciteitenreflectie)?
- 💡 Stimuleer mbo'ers voor- en nadelen te onderzoeken van werken en doorleren (werk-/opleidingsexploratie).
- 💡 Vraag aan de mbo'er hoe hij zich gaat voorbereiden op de keuze doorleren en/of werken.
- 💡 Nodig een alumnus uit die een hbo-opleiding doet of heeft gedaan en laat hem vertellen over zijn ervaringen.
- 💡 Nodig een hbo-docent uit en laat hem vertellen over het hbo en over de hbo-opleiding.
- 💡 Stimuleer mbo'ers ervaringsactiviteiten op te doen op het hbo. Bereid het met ze voor en bespreek het na.
- 💡 Bereid mbo'ers voor op de studiekeuzecheck, zodat ze kunnen checken of de hbo-opleiding echt past.

2. *De actieve keuzebegeleiding sluit aan bij de ontwikkelvragen van de mbo'er.*

- 💡 Tijdens (studie)loopbaangesprekken heeft de mbo'er de regie over de inhoud.
- 💡 Stel verhelderende en verdiepende vragen en vraag door.
- 💡 Organiseer groepsbijeenkomsten waarbij mbo'ers met elkaar praten en elkaar bevragen over hun (studie)loopbaan.
- 💡 Laat de mbo'er activiteiten organiseren in het kader van hun loopbaanvragen. Voorbeelden: uitnodigen van iemand uit het werkveld en/of iemand van het hbo.

3. *De mbo'er leert in het actieve keuzeproces die vragen te stellen die hem verder brengen.*

- 💡 Stimuleer de mbo'er voorafgaand aan een activiteit te benoemen wanneer hij vindt dat de activiteit voor hem geslaagd is. Laat hem achteraf reflecteren op de opbrengst en hem nadenken over het vervolg.
- 💡 Stimuleer de mbo'er zich een toekomstperspectief te vormen door zichzelf af te vragen waar zijn hart ligt (motievenreflectie) en waar hij (niet) goed in is (capaciteitenreflectie).
- 💡 Stimuleer de mbo'er te checken welk (soort) werk bij hem past en hoe zich dit verhoudt tot de arbeidsmarkt (werkexploratie)?
- 💡 Stimuleer de mbo'er zich af te vragen welk stappen hij moet nemen om dichterbij zijn toekomstperspectief te komen (zelfsturing).

4. *De mbo'er die wil doorstuderen op het hbo, ontwikkelt ten behoeve van het actieve keuzeproces specifieke studievaardigheden.*

- 💡 De mbo'er is zich bewust welke specifieke studievaardigheden hij nodig heeft op het hbo. De mbo'er reflecteert op de benodigde studievaardigheden en bepaalt vervolgens of hij ze heeft of kan leren.
- 💡 De mbo-opleiding besteedt expliciet aandacht aan de studievaardigheden reflecteren, informatie zoeken en verwerken ten behoeve van het actieve keuzeproces.
- 💡 De mbo'er leert informatie te zoeken en te verwerken in het kader instellings- en opleidingsoriëntatie.

5. *Ouders worden betrokken bij de actieve keuzebegeleiding, zowel door het mbo als door het hbo.*

- 💡 Stimuleer ouders betrokken te zijn bij het keuzeproces van hun kind.
- 💡 Richt je expliciet op ouders bij voorlichtingsbijeenkomsten en open dagen.
- 💡 Organiseer een informatiebijeenkomst voor ouders over studeren op het hbo. Besteed daarin ook aandacht aan kosten.
- 💡 Organiseer een workshop 'begeleiding bij het kiezen' voor ouders ter ondersteuning van het keuzeproces.
- 💡 Laat een ouder vertellen over zijn loopbaan en gemaakte keuzes.

Literatuurlijst

Copenga Wollerich, I. (2017). *Analyse uitval en switch van mbo'ers in het hbo*.

Dit is de literatuurlijst uit haar document:

Boxtel, W. van (2010). *Onderzoek naar doorstroming van MBO naar HBO*. Eindhoven:

Fontys Hogescholen.

Broek, A. van den, Wartenbergh, F., Bendig-Jacobs, J., Braam, C. & Nooij, J. (2016).

Monitor beleidsmaatregelen 2015. Studiekeuze, studiegedrag en leengedrag in relatie tot beleidsmaatregelen in het hoger onderwijs, 2006-2015. Nijmegen: ResearchNed.

Christenson, S.L. & Reschly, A. L. (2010). Check & Connect: enhancing school completion through student engagement. In: E. Doll & J. Charvat (red.). *Handbook of prevention science*. Mahwah: Lawrence Erlbaum.

Dungen, S. van den, Buisman, M., Esch, W. van & Meng, C. (2012). *Verschillende wegen, gelijke bestemming. De arbeidsmarktpositie van hbo'ers met mbo of havo als voortraject*. Utrecht: Expertisecentrum Beroepsonderwijs.

Elffers, L. (2016). *Kansrijke schoolloopbanen in en op weg naar het hbo. Een ketenbenadering*.

Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.

Esch, W., van & Neuvel, J. (2010). *Van vmbo naar havo: tweestrijd of tweesprong? 's-*

Hertogenbosch/Utrecht: Expertisecentrum Beroepsonderwijs.

EU 2020-strategie (z.d.). Opgevraagd op 30 november 2016 van https://www.europa-nu.nl/id/vicyffri83lm/eu_2020_strategie

Finn, J. (1989). Withdrawing from school. *Review of Educational Research*, 59(2), 117-142.

Forrest, A. (1985). Creating conditions for student and institutional success. In L. Noel, R.

Levitz & D. Saluri (Eds.), *Increasing student retention* (p. 62-77). San Francisco: Jossey-Bass.

Godfrey, J. & Bright, J. (2005). A 'Preparation for Learning at University' Programme: A Partnership Approach between Higher Education and Further Education to Widening Participation. *Widening Participation and Lifelong Learning*, 7(1), 1-4.

Hasselt, M. van (z.j.). Het belang van Pisa onderzoek in het voortgezet onderwijs.

[nieuwsbericht]. Opgevraagd op 30 november 2016 van <http://www.o21.nu/het-belang-van-pisa-onderzoeken-in-het-voortgezet-onderwijs/>

Herweijer, L. & Turkenburg M. (2016). *Wikken en wegen in het hoger onderwijs. Over studieloopbanen en instellingsbeleid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Hoogeveen, J. (2009). *Doorstroomprogramma van de Hogeschool Rotterdam: Succesvol volgens de student?* Masterthesis, Universiteit Utrecht.

Interstedelijk Studenten Overleg, Landelijke Kamer van Verenigingen, Landelijke Studenten Vakbond (2014). *Studiesucces: een nieuwe definitie*. Utrecht: auteur.

Lowe, H., & Cook, A. (2003). Mind the Gap: are students prepared for higher education?.

Journal of further and higher education, 27(1), 53-76.

Ministerie van OCW (2006). *Beleidsreactie Advies Onderwijsraad 'De helft van Nederland hoogopgeleid'*. Den Haag: OCW.

Ministerie van OCW (2008). *Werken aan vakmanschap. Strategische agenda Beroepsonderwijs en Volwasseneducatie 2008-2011*. Den Haag: OCW.

Ministerie van OCW (2011). *Trends in Beeld 2011*. Den Haag: OCW.

ResearchNed (2016). *Monitor Beleidsmaatregelen 2015-2016*. Nijmegen: ResearchNed.

Tinto, V. (1993). *Leaving college*. Chicago: Chicago University Press.

Veld, R. in 't (2016). *Zoeken naar de weg omhoog. Onderzoek studiesucces doorstroom mbo-hbo*. Rotterdam: Hogeschool Rotterdam.

- Ministerie van Economische zaken (2013). *Nederlands Nationaal Hervormingsprogramma 2013*. Den Haag: Ministerie van Economische zaken.
- Mulder, J., Witte, K. de, Sneyers, E., Peters, M. & Klarus, R. (2016). *Doorstroom mbo-hbo verbeteren: hoe doen scholen dat? Een inventarisatie bij veertien mbo- en hbo-instellingen*. 's-Hertogenbosch: Expertisecentrum Beroepsonderwijs.
- Mulder, J. (2016, 17 maart). *Doorstroom naar hbo* [presentatie]. Opgevraagd van http://www.ecbo.nl/7_2061_Eerste-resultaten-project-Doorstroom-mbo-hbo.aspx
- Naar betere MBO-HBO doorstroom (2016). Opgevraagd op 30 november 2016 van <http://scienceguide.nl/201603/naar-betere-mbo-hbo-doorstroom.aspx>
- Sneyer, E. & Witte, K. de (2016). *Doorstroom mbo-hbo en uitval in het hbo. Evidence-based aanbevelingen*. Maastricht: Maastricht University.
- Warps, J. (2013). *LOB en studiesucces*. Nijmegen: ResearchNed.
- Wildschut, P. (2011). *MBO->HBO to be or not to be?: een effect studie betreffende studiesucces van mbo'ers op het hbo*. Materthesis, Hogeschool Rotterdam, Rotterdam.
- Wildschut, P. (z.j.). *MBO-HBO: een effect studie betreffende studiesucces van mbo'ers op het hbo*. Rotterdam: Hogeschool Rotterdam.
- Yorke, M. (2000). Smoothing the transition into higher education: What can be learned from student non-completion. *Journal of Institutional Research*, 9(1), 35-47.